

# Burgerschap

**Christelijke Basisschool De  
Vuurvlinder**  
SNEEK



# Inhoudsopgave

<b>Inhoudsopgave</b>	<b>2</b>
<b>1 Inleiding</b>	<b>3</b>
1.1 Inleiding	3
1.2 Onze schoolgegevens	3
<b>2 De context</b>	<b>4</b>
2.1 De wet Burgerschap	4
2.2 De kerndoelen	4
2.3 Curriculum.nu	5
<b>3 Onze school</b>	<b>6</b>
3.1 Kenmerken van onze school	6
<b>4 Ons schoolconcept</b>	<b>7</b>
4.1 Algemeen	7
4.2 Missie	7
4.3 Visie	7
4.4 Doelen voor Burgerschap	7
4.5 Hoofddoelen en burgerschap	7
<b>5 Uitwerking 11 bouwstenen van Burgerschap</b>	<b>8</b>
5.1 De 11 bouwstenen in de schoolpraktijk onderbouw	8
5.2 De 11 bouwstenen in de schoolpraktijk middenbouw	13
5.3 De 11 bouwstenen in de schoolpraktijk bovenbouw	18
<b>6 Kwaliteitscultuur</b>	<b>25</b>
6.1 Cultuur en structuur	25
6.2 Personeelsbeleid	25
<b>7 Zorg voor kwaliteit</b>	<b>26</b>
7.1 Algemeen	26
7.2 Kwaliteitszorg	26
<b>8 Taakverdeling</b>	<b>27</b>
8.1 Organisatie (wie doet wat)	27

## 1 Inleiding

### 1.1 Inleiding

Dit beleidsstuk gaat over burgerschap. Gelet op de wet zijn we verplicht om actief burgerschap, sociale cohesie en sociale integratie op een doelgerichte en samenhangende wijze te bevorderen. In de kern gaat burgerschap om de bereidheid en het vermogen om deel uit te maken van de gemeenschap en daar een actieve bijdrage aan te leveren. Het is niet vanzelfsprekend dat burgerschapsonderwijs een heldere positie heeft in het (ons) onderwijs. Sterker nog: burgerschap is heel vaak fragmentarisch en niet herkenbaar in ons onderwijs aanwezig. Als we echt op een goede wijze vorm willen geven aan burgerschapsonderwijs, dan vraagt dat om effectief beleid en een gestructureerde, doelgerichte en planmatige aanpak.

Dit beleidsstuk sluit aan bij de wetgeving over burgerschap en richt zich primair op onze visie en onze doelen met betrekking tot burgerschap. Hoe kijken we aan tegen burgerschap op school en wat willen we bereiken? Op onze school onderscheiden we zeven doelen voor burgerschap. In dit beleidsstuk zijn deze zeven doelen nader uitgewerkt en weggezet in een leerplan (een curriculum).

Dit beleidsstuk biedt ons een gezamenlijk concept over wat burgerschap inhoudt, en een raamwerk om concreet invulling te geven aan ons burgerschapsonderwijs.

### 1.2 Onze schoolgegevens

Gegevens van de school	
Brinnummer	13KW
Schoolnaam	Christelijke Basisschool De Vuurvlinder
Directeur	S. Kuipers
Adres	Keizersmantel
Postcode + Plaats	8607 GM SNEEK
E-mailadres	dvv@palludara.nl
Telefoonnummer	0515-411424
Website	www.cbsdevuurvlinder.nl

## 2 De context

### 2.1 De wet Burgerschap

Sinds 2006 is iedere school bij wet verplicht om aandacht te besteden aan burgerschapsvorming. Op 17-11-2020 heeft de Tweede Kamer ingestemd met de nieuwe aangepaste burgerschapswet (de wet is ingegaan op 01-08-2021). De nieuwe wet heeft als doel het versterken van het burgerschapsonderwijs en het verduidelijken van de taken en de rollen van het bestuur en de school. Burgerschapsonderwijs krijgt met de wet ook een meer verplichtend karakter. De wettelijke burgerschapsopdracht bepaalt:

1. Het onderwijs bevordert actief burgerschap en sociale cohesie op doelgerichte en samenhangende wijze, waarbij het onderwijs zich in ieder geval herkenbaar richt op:
  - o het bijbrengen van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, zoals verankerd in de Grondwet, en de universeel geldende fundamentele rechten en vrijheden van de mens, en het handelen naar deze basiswaarden op school
  - o het ontwikkelen van de sociale en maatschappelijke competenties die de leerling in staat stellen deel uit te maken van en bij te dragen aan de pluriforme, democratische Nederlandse samenleving
  - o het bijbrengen van kennis over en respect voor verschillen in godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap of seksuele gerichtheid alsmede de waarde dat gelijke gevallen gelijk behandeld worden.
2. Het bevoegd gezag draagt zorg voor een schoolcultuur die in overeenstemming is met de waarden, bedoeld in het eerste lid, onderdeel a, creëert een omgeving waarin leerlingen worden gestimuleerd actief te oefenen met de omgang met en het handelen naar deze waarden en draagt voorts zorg voor een omgeving waarin leerlingen en personeel zich veilig en geaccepteerd weten, ongeacht de in het derde lid, onder c, genoemde verschillen.

Wat betekent de wet concreet voor onze school? Onze school dient allereerst een eigen visie en eigen doelen te ontwikkelen voor burgerschapsonderwijs. Op basis van onze visie en onze doelen kunnen we dan een samenhangend programma (curriculum) voor de burgerschapsvorming van onze leerlingen ontwikkelen. Het curriculum zal moeten verduidelijken hoe wij burgerschap in de verschillende leerjaren bevorderen, wat leerlingen concreet leren en hoe er geëvalueerd wordt. Ook spreekt het wetsvoorstel over basiswaarden van de democratische rechtstaat. Onze school zal helder moeten maken op welke manier deze basiswaarden herkenbaar in ons onderwijs vorm krijgen. Ons schoolbestuur (het bevoegd gezag) heeft een zorgplicht voor de schoolcultuur. De regering vindt het nodig om een bredere basis te creëren om te kunnen ingrijpen indien een schoolcultuur antidemocratische elementen bevat.

We houden zelf ruimte om inhoud en vorm te geven aan burgerschapsonderwijs. Dat is het logische gevolg van de vrijheid van onderwijs. Maar, de wet laat zien dat er wel een aantal zaken verplicht is:

1. Zorgen voor kennis van de democratie en de rechtsstaat zelf, alsmede de grondrechten
2. Zorgen voor kennis van en inzicht in de werking van en respect voor de basiswaarden
3. In ieder geval (ook) aandacht besteden aan vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit
4. Ontwikkelen van sociale competenties
5. Ontwikkelen van maatschappelijke competenties
6. Een oefenplaats zijn waarin actief kan worden geoefend met de basiswaarden

### 2.2 De kerndoelen

De huidige kerndoelen zijn sinds 2006 van kracht. Het zijn er 58 en ze bestrijken de leergebieden: Nederlands, Engelse taal, (Friese taal), rekenen/wiskunde, oriëntatie op jezelf en de wereld, kunstzinnige oriëntatie en bewegingsonderwijs. De kerndoelen voor elk leergebied worden voorafgegaan door een beschrijving van de karakteristiek van het leergebied. Een overzicht van de kerndoelen met karakteristieken staat in het kerndoelenboekje (SLO), zie bijlage. In het hoofdstuk Oriëntatie op jezelf en de wereld staat: in dit leergebied oriënteren leerlingen zich op zichzelf, op hoe mensen met elkaar omgaan, hoe ze problemen oplossen en hoe ze zin en betekenis geven aan hun bestaan. En ook: kinderen vervullen nu en straks taken en rollen, waarop ze via onderwijs worden voorbereid. Het gaat om rollen als consument, als verkeersdeelnemer en als burger in een democratische rechtstaat. Kennis over en inzicht in belangrijke waarden en normen en weten hoe daarnaar te handelen, zijn voorwaarden voor samenleven. Respect en tolerantie zijn er verschijningsvormen van. De primaire kerndoelen voor burgerschap zijn:

- **Kerdoel 36:** De leerlingen leren hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en de rol van de burger.

- **Kerdoel 37:** De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.
- **Kerdoel 38:** De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.

Andere kerndoelen die gerelateerd kunnen worden aan Burgerschap zijn kerndoel 34, 35, 39, 47 en 53:

- **Kerdoel 34:** De leerlingen leren zorg te dragen voor de lichamelijke en psychische gezondheid van henzelf en anderen.
- **Kerdoel 35:** De leerlingen leren zich redzaam te gedragen in sociaal opzicht, als verkeersdeelnemer en als consument.
- **Kerdoel 39:** De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.
- **Kerdoel 47:** De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit de perspectieven landschap, wonen, werken, bestuur, verkeer, recreatie, welvaart, cultuur en levensbeschouwing. In ieder geval wordt daarbij aandacht besteed aan twee lidstaten van de Europese Unie en twee landen die in 2004 lid werden, de Verenigde Staten en een land in Azië, Afrika en Zuid-Amerika.
- **Kerdoel 53:** De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.

Bij de samenstelling van ons curriculum zullen we de bovenstaande kerndoelen als uitgangspunt moeten nemen. Deze kerndoelen moeten herkenbaar terugkomen in onze lessen.

### 2.3 Curriculum.nu

Burgerschap is één van de negen bouwstenen voor de herziening van het onderwijscurriculum (zie [www.cuurriculum.nu](http://www.cuurriculum.nu)). In de samenvatting staat: burgerschapsonderwijs gaat over de ontwikkeling van leerlingen tot democratische burgers. Zij krijgen daarvoor kennis en vaardigheden aangeboden, ze worden gestimuleerd eigen opvattingen te ontwikkelen en een democratische houding te vormen. Bij burgerschapsonderwijs staan drie basiswaarden centraal die van belang zijn in de democratische, pluriforme samenleving: vrijheid, gelijkheid en solidariteit. Voor leerlingen is de school een oefenplaats voor democratie en het omgaan met diversiteit. Leerlingen leren hoe ze actief kunnen meedoen in een democratische cultuur. Ze leren over besluitvormingsprocessen en de invloed die zij hierop kunnen uitoefenen – passend bij hun situatie en mogelijkheden. Op de website zijn voor Burgerschap tien bouwstenen beschreven: vrijheid en gelijkheid, macht en inspraak, democratische cultuur, identiteit, diversiteit, solidariteit, digitaal samenleven, duurzaamheid, globalisering en technologisch burgerschap. Daarbij is het uitgangspunt dat scholen richting wordt gegeven met voldoende ruimte voor een eigen invulling. Bij de nadere invulling van ons curriculum kunnen de tien bouwstenen een rol spelen. In onze lessen kunnen we bijvoorbeeld de inhoud(en) koppelen aan de bouwstenen.

### 3 Onze school

#### 3.1 Kenmerken van onze school

Om effectief gestalte te geven aan burgerschapsonderwijs vinden wij het noodzakelijk om de 'omgeving' van de school in kaart te brengen. Immers, goed burgerschapsonderwijs sluit aan bij de leefwereld van de leerlingen, hun interesses, hun problemen en bij de risico's die hiermee gepaard gaan. Allereerst geven we korte typering van de leerlingen, de ouders en de omgeving van de school, en vervolgens beschrijven we de mogelijke risico's. Het laatste is van belang om de leerstof en de aanpak vast te stellen.

Aspect	Korte typering
De leerlingen	De leerlingen Onze school telde op 01-02-2023 403 leerlingen. De verwachting is dat dit aantal stabiliseert met zelfs een lichte groei de aankomende jaren. Onze leerlingenpopulatie is woonachtig in de wijken Duinterven, Brekkenplan, Tinga en Lemmerweg. Maar er komen ook enkele leerlingen uit andere delen van de stad en buitengebied. In algemene zin hebben wij -op grond van de kenmerken van de leerlingen- de volgende aandachtspunten: uitdaging in brede talentontwikkeling, een gestructureerde aanpak voor een veilig pedagogisch klimaat en een aanbod dat tegemoet komt aan verschillen tussen leerlingen op het gebied van meer- en hoogbegaafdheid, spelling, technisch lezen en begrijpend lezen en de inzet van ICT.
De ouders	De ouders Het opleidingsniveau van de ouders is ons bekend (via intakegesprekken) en is gemengd (van laag tot hoog opgeleid). De ouders komen veelal uit Sneek of andere steden.
De omgeving	De omgeving De school staat in de wijk Duinterven en is een onderdeel van Brede School Duinterven. Leerlingen komen uit de omliggende wijken en andere delen van de stad. In de wijken zijn huizen te vinden van huur tot boven modaal. In de wijken zijn diverse sportverenigingen en ondernemers actief. Het zijn typerende woonwijken.

## 4 Ons schoolconcept

### 4.1 Algemeen

Om goed burgerschapsonderwijs te (kunnen) geven, hebben we eerst vastgesteld wat we onder burgerschap verstaan. Burgerschap verwijst naar de manier waarop mensen met elkaar omgaan en dan met name naar de manier waarop we omgaan met verschillen tussen mensen, met diversiteit, met tegenstellingen en met conflicten. Daarnaast verwijst Burgerschap naar de relatie tussen overheid en burgers, naar de manier waarop we beslissingen nemen en naar de rechten van de mens. De wet schrijft voor dat we ons richten op [1] kennis over en respect voor de basiswaarden van de democratische rechtsstaat en [2] het ontwikkelen van sociale en maatschappelijke competenties. Deze aspecten zijn in dit hoofdstuk nader uitgewerkt.

### 4.2 Missie

**Onze school draagt bij aan de ontwikkeling van de leerlingen tot democratische burgers die zich staande kunnen houden in een samenleving en daarin een actieve bijdrage willen en kunnen leveren.**

### 4.3 Visie

Wij willen onze leerlingen voorbereiden op een steeds complexere maatschappij. Wij geven het vak burgerschap niet apart, maar integreren het in ons onderwijs. Vanuit onze identiteit vinden wij het belangrijk dat leerlingen op een bewuste manier in het leven staan. Waarbij niet alleen respect hebben voor anderen maar ook naar anderen omzien. In de school leren wij onze leerlingen daarom goed samen te leven en samen te werken met anderen. Leerlingen worden uitgedaagd om na te denken over hun rol als burger in de Nederlandse samenleving. Onze samenleving kent veel verschillende culturen en religies (identiteit) en juist daarom is het van belang leerlingen al vroeg hun verantwoordelijkheid in deze democratische samenleving te leren nemen.

### 4.4 Doelen voor Burgerschap

Onze school is een oefenplek waar leerlingen leren:

1. We voeden onze leerlingen op tot fatsoenlijke, evenwichtige personen die respectvol (vanuit Bijbelse waarden en normen) omgaan met de medemens. Door bijv. bijbrengen van respect en begrip voor anderen en leren waardering uit te spreken.
2. We voeden onze leerlingen op tot personen die “meedoen”, die actief betrokken (willen) zijn op de samenleving en die gericht zijn op samenwerking. Voorbeelden hiervan zijn: meedoen aan acties, viering Koningsdag, zorgen voor zieke klasgenootjes, klassendienst en voorlezen – van kinderen voor kinderen.
3. We voeden onze leerlingen op tot personen die weten wat “democratie” inhoudt en die daar ook naar handelen. Door staatsinrichting, aandacht voor actuele maatschappelijke ontwikkelingen en aandacht voor verkiezingen.
4. Wij vinden het belangrijk dat onze leerlingen opgroeien tot personen die kennis hebben van en respect voor andere opvattingen en overtuigingen en daarbij andersdenkenden respecteren.
5. We besteden aandacht aan de algemene ontwikkeling. We geven onze leerlingen culturele bagage mee. Wij doen aan culturele projecten, kunstzinnige vorming, houden spreekbeurten en boekbesprekingen. Leerlingen krijgen ook enige kennis van verschillende religies.

Zo willen wij de leerlingen een goedgevulde rugzak meegeven met kennis en vaardigheden, om evenwichtige en actieve burgers te worden in onze samenleving.

### 4.5 Hoofddoelen en burgerschap

Ons onderwijs kent drie hoofddoelen: kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming. De doelen die we vaststelden voor burgerschap zijn eenvoudig te relateren aan de hoofddoelen:

**Kwalificatie** en Burgerschap: onze leerlingen moeten kennis en inzicht krijgen in onze samenleving en de diversiteit daarin, de werking van onze democratische rechtsstaat en de eigen rol daarin.

**Socialisatie** en Burgerschap: we moeten onze leerlingen inwijden in een democratische cultuur en ze stimuleren tot een vreedzame en humane houding ten opzichte van anderen en de ‘omgeving’, de wereld om hen heen.

**Persoonsvorming** en Burgerschap: het is belangrijk om te reflecteren op de eigen identiteit, om betekenis te geven aan de wereld om je heen en de eigen rol daarin. En daarnaast: het is belangrijk om te bepalen hoe je je tot de ander en de wereld om je heen wilt verhouden.

## 5 Uitwerking 11 bouwstenen van Burgerschap

### 5.1 De 11 bouwstenen in de schoolpraktijk onderbouw

Burgerschap volgens de 11 bouwstenen.

<https://www.curriculum.nu/voorstellen/burgerschap/>

#### Onderbouw

<b>Bouwsteen 1: Vrijheid en gelijkheid</b>
<p>Leerlingen leren van, door en over de waarden van de democratische rechtsstaat. Dit begint met regels/afspraken in de eigen leefomgeving en breidt uit naar de publieke ruimte en samenleving.</p> <p>Leerlingen leren het belang van regels in de klas en op school voor spelen en samenwerken                      Leerlingen leren leefregels en afspraken thuis en in de omgeving te benoemen en te vergelijken                      Leerlingen leren dat zij vrijheid hebben in het maken van keuzes, rekening houdend met de keuzes van medeleerlingen en de geldende afspraken in de klas                      Leerlingen leren dat iedereen rechten en plichten heeft</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)                      Kanjertraining 2x 15 min.                      Gouden en zilveren weken                      Maken van klasse regels en afspraken                      Trefwoord                      Coöperatieve werk-en speelopdrachten</p>
<p>Wat moet nog worden toegevoegd aan ons aanbod?</p>

<b>Bouwsteen 2: Macht en inspraak</b>
<p>Leerlingen leren manieren waarop ze besluitvormingsprocessen op vreedzame wijze kunnen beïnvloeden. Ze maken kennis met macht en gezag en de wijze waarop dit georganiseerd is op verschillende niveaus.</p> <p>Leerlingen leren dat er regels en afspraken gelden thuis, op school en in de publieke ruimte, en welke consequenties het kan hebben als je regels overtreedt of afspraken schendt                      Leerlingen leren dat er mensen zijn benoemd of gekozen die gezag hebben of dragen op school, in de woonplaats en in het land                      Leerlingen leren dat er regels en afspraken gelden in ons land en welke rol verschillende mensen hebben bij het handhaven ervan                      Leerlingen leren het verschil tussen regels en afspraken, en de mogelijkheden en grenzen voor leerlingen om daar over mee te praten</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)                      Kanjertraining + trefwoord                      Verkeer                      Start van de dag; zo zijn onze manieren</p>



<b>Bouwsteen 3: Democratische cultuur</b>
<p>Leerlingen leren dat hun stem gehoord wordt en dat hun inbreng ertoe doet bij besluitvormingsprocessen in de klas. Zij ervaren dat de ander ook een stem heeft en ontdekken daarbij overeenkomsten en verschillen tussen mensen.</p> <p>Leerlingen leren om te gaan met hun wensen en hun opvattingen en leren zich hierover uit te spreken                  Leerlingen leren de gevoelens, wensen en opvattingen van anderen te herkennen                  Leerlingen leren te accepteren dat anderen iets anders willen, maar dat dit niet tot een conflict hoeft te leiden                  Leerlingen leren hun stem te gebruiken tijdens gezamenlijke besluitvormingsprocessen                  Leerlingen leren dat de ander ook een stem en mogelijk een ander gezichtspunt heeft; leren hier naar te luisteren en vragen te stellen om meer over de ander en zijn of haar gezichtspunt te weten te komen                  Leerlingen leren conflicten in de klas op een vreedzame manier op te lossen</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)                  Spelen in de hoeken                  Samen spelen; binnen en buiten                  Kanjertraining                  gymlessen</p>

<b>Bouwsteen 4: Identiteit</b>
<p>Leerlingen ontdekken hun primaire en secundaire emoties, ambities, talenten en ontwikkelpunten. Ze raken bewust van identiteitsvormingsaspecten en reflecteren op tradities, vieringen en rituelen.</p> <p>Leerlingen leren de eigen grenzen te herkennen, te benoemen en te bewaken (emotioneel, fysiek)                  Leerlingen leren woorden te geven aan wat ze denken, doen, willen en willen worden; leren dat hun taal of talen deel uitmaken van wie zij zijn                  Leerlingen leren te benoemen wat ze al kunnen en wat nog niet; wat ze leuk vinden om te doen                  Leerlingen leren hun primaire emoties te herkennen, benoemen en ermee om te gaan                  Leerlingen leren over zichzelf te praten in termen van toen, nu en later, hier en daar (bijvoorbeeld: "toen was ik ... nu ben ik, later wil ik..."; "hier ben ik/ doe ik ... daar ben ik/ doe ik")                  Leerlingen leren te benoemen wat bij hen thuis belangrijke tradities, vieringen en rituelen zijn</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)                  Trefwoord/vieringen                  Kanjer                  Kringgesprekken</p>
<p>Wat moet nog worden toegevoegd aan ons aanbod?                  Het zou mooi zijn als er een doorgaande lijn zou zijn , het is een breed onderwerp. (ontdekken van hun primaire en secundaire emoties, ambities en talenten)</p>

<b>Bouwsteen 5: Diversiteit</b>
<p>Leerlingen leren woorden te geven aan wat de ander doet en wil, en ontdekken daarin overeenkomsten en verschillen. Ze leren onderlinge conflicten vreedzaam op te lossen. Ze maken kennis met levensbeschouwelijke stromingen.</p> <p>Leerlingen leren de primaire emoties met de bijbehorende lichaamstaal van een ander te herkennen en benoemen                  Leerlingen leren de grenzen (emotioneel en fysiek) van de ander te herkennen en daar rekening mee te houden                  Leerlingen leren fysieke kenmerken van zichzelf te benoemen en te vergelijken met de ander                  Leerlingen leren over vriendschap en verliefdheid                  Leerlingen leren de eigen gezinssituatie en de thuiscultuur te vergelijken met die van een ander                  Leerlingen leren woorden te geven aan wat de ander doet en wil en daarin overeenkomsten en verschillen te ontdekken                  Leerlingen leren samen en/of met hulp van anderen onderlinge conflicten vreedzaam op te lossen</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)                  Kanjertraining 2x 15 min. Godsdienst : trefwoord 5x15 min                  Dit werkt in alle vakken door, bij beweging en spel.</p>

<b>Bouwsteen 6: Solidariteit</b>
<p>Leerlingen ontwikkelen manieren om de eigen belangen en die van van anderen te behartigen; alsmede uitsluiting, onrechtvaardigheid, discriminatie en ongelijke behandeling te herkennen en benoemen.</p> <p>Leerlingen leren eenvoudige taken en problemen uit te voeren of op te lossen met respect voor de afspraken die onderling gemaakt zijn                  Leerlingen leren te benoemen wat ze zelf nodig hebben; te zien wat anderen nodig hebben en wat dat betekent voor hun eigen handelen                  Leerlingen leren in concrete situaties te herkennen en te benoemen wat ze eerlijk vinden of oneerlijk, goed dan wel slecht, welke spanningen dit op kan leveren en wat dat kan betekenen voor hun handelen                  Leerlingen leren over in- en uitsluiting en pesten in de klas</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)                  Kanjertraining 2x 15 min. Godsdienst : trefwoord 5x15 min                  Dit werkt in alle vakken door, bij beweging en spel.</p>

<b>Bouwsteen 7: Digitaal samenleven</b>
<p>Leerlingen leren over de effecten van de online wereld op hun identiteit, persoonlijke (online) leven en op de publieke sfeer. Ze leren kritisch en creatief denken over media-inhouden en -processen en daar ook naar handelen.</p> <p>Leerlingen leren verschillende vormen van (media)boodschappen te (her)kennen                  Leerlingen leren verschillende functies, primaire doelstellingen en de reikwijdte van media te herkennen                  Leerlingen leren hun eigen mediagebruik (type, duur, frequentie) te onderzoeken                  Leerlingen leren over de invloed van mediaboodschappen op hun leefwereld</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)                  Groep 1-2: Tijdens gebruik van Ipad leren de leerlingen wat wel en niet gebruikt mag worden.</p>
<p>Wat moet nog worden toegevoegd aan ons aanbod?</p>

<p><b>Bouwsteen 8: Duurzaamheid</b></p> <p>Leerlingen leren in duurzaamheidskwesities over verschillende waarden en belangen en de gevolgen daarvan voor de leefomgeving, nu en later. Ze leren duurzame keuzes te herkennen en te reflecteren op hun eigen gedrag.</p>					
<p><b>Sustainable Development Goals of Global Goals</b></p> <p>Leerlingen leren duurzame keuzes en gedrag te herkennen aan voorbeelden uit de eigen omgeving</p>					
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)                  Thematisch werken (bv over water)                  Trefwoord: bv armoede-rijkdom                  Papier scheiden                  Goede doelen actie                  Zuinig omgaan met materiaal                  Groen doen: lessen, leskisten en excursies</p>					
<p>Wat moet nog worden toegevoegd aan ons aanbod?                  Zuinig omgaan met energie (deuren dicht)</p>					

<p><b>Bouwsteen 9: Globalisering</b></p> <p>Leerlingen verkennen hoe zichzelf, klasgenoten en andere mensen in Nederland verbonden zijn met andere delen van wereld en leren over internationale samenwerking.</p> <p>Leerlingen leren over manieren waarop zij en klasgenoten verbonden zijn met mensen uit andere delen van de wereld                  Leerlingen leren gewoonten en gebruiken van henzelf en van klasgenoten te herkennen als komend uit verschillende streken en/of tradities</p> <p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)                  Trefwoord, thematisch aanbod, Kanjer</p>					
<p> </p>					

<b>Bouwsteen 10: Technologisch burgerschap</b>
<p>Technologisch burgerschap is de verzameling van plichten en rechten die het mogelijk maken dat mensen profiteren van de voordelen van technologie en hen beschermen tegen de risico's daarvan. Leerlingen leren over de invloed van technologische ontwikkelingen op henzelf en hun leefomgeving. Ze leren ethische kwesties te herkennen en gaan in gesprek over verschillende perspectieven, die ze zelf kunnen innemen.</p> <p>Leerlingen leren verschillende toepassingen van technologie in het dagelijkse leven te herkennen                  Leerlingen leren over de invloed van technologie op henzelf en op de eigen leefomgeving                  Leerlingen leren veranderingen te verkennen die technologische ontwikkelingen teweeg kunnen brengen in hun eigen leefomgeving, nu en straks</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)                  Thematisch aanbod</p>
<p>Bewust inzetten via projecten of gastlessen binnen een thema</p>

<b>Bouwsteen 11: Denk- en handelwijzen</b>
<p>Leerlingen leren kritisch denken en handelen, empathische vermogens, ethisch redeneren en communiceren. Deze denk- en handelwijzen worden toegepast in samenhang met de inhoud van de overige bouwstenen.</p> <p>Leerlingen leren zich onder begeleiding te houden aan regels van gesprek en uitwisseling, waaronder actief luisteren en vragen stellen                  Leerlingen leren verschillende manieren om in kleine groepen of met de klas te overleggen; hoe je eenvoudige conflicten kunt voorkomen en een aantal mogelijkheden om ontstane conflicten op te lossen                  Leerlingen leren eenvoudige taken en problemen zelfstandig en in overleg uit te voeren en op te lossen met inachtneming van de geldende afspraken                  Leerlingen leren gericht vragen te stellen over vanzelfsprekendheden die zij binnen en buiten school tegenkomen, onder begeleiding eenvoudige onderzoeksvragen op te stellen en een eenvoudig onderzoek uit te voeren                  Leerlingen leren zich met hulp gericht uit te spreken over de wereld die zij waarnemen. Zij kunnen eenvoudige verbanden leggen tussen verschillende gebeurtenissen en ontwikkelingen                  Leerlingen leren primaire emoties bij zichzelf te herkennen, te benoemen en ermee om te gaan; zij leren de primaire emoties met de bijbehorende lichaamstaal van een ander te herkennen en te benoemen                  Leerlingen leren anderen waar te nemen als mensen met eigen gevoelens en gedachten, daar uitdrukking aan te geven en er rekening mee te houden                  Leerlingen leren in concrete situaties ethische dimensies te herkennen en te benoemen en hun handelen hier zo mogelijk op af te stemmen                  Leerlingen leren het eigen belang en dat van anderen in te zien en te verwoorden; te respecteren wat anderen nodig hebben om in hun behoeften te voorzien; regels te accepteren en te bewaken</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)                  Kanjertraining 2x 15 min. Godsdienst : trefwoord 5x15 min                  Dit werkt in alle vakken door, bij beweging en spel.</p>

## 5.2 De 11 bouwstenen in de schoolpraktijk middenbouw

**Burgerschap volgens de 11 bouwstenen.**

<https://www.curriculum.nu/voorstellen/burgerschap/>

### Middenbouw

<b>Bouwsteen 1: Vrijheid en gelijkheid</b>
Leerlingen leren van, door en over de waarden van de democratische rechtsstaat. Dit begint met regels/afspraken in de eigen leefomgeving en breidt uit naar de publieke ruimte en samenleving.
<p>Leerlingen leren het belang van regels in de klas en op school voor spelen en samenwerken</p> <p>Leerlingen leren leefregels en afspraken thuis en in de omgeving te benoemen en te vergelijken</p> <p>Leerlingen leren dat zij vrijheid hebben in het maken van keuzes, rekening houdend met de keuzes van medeleerlingen en de geldende afspraken in de klas</p> <p>Leerlingen leren dat iedereen rechten en plichten heeft</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)</p> <p>Kanjertraining, gouden weken, godsdienst.</p>
Wat moet nog worden toegevoegd aan ons aanbod?

<b>Bouwsteen 2: Macht en inspraak</b>
Leerlingen leren manieren waarop ze besluitvormingsprocessen op vreedzame wijze kunnen beïnvloeden. Ze maken kennis met macht en gezag en de wijze waarop dit georganiseerd is op verschillende niveaus.
<p>Leerlingen leren dat er regels en afspraken gelden thuis, op school en in de publieke ruimte, en welke consequenties het kan hebben als je regels overtreedt of afspraken schendt</p> <p>Leerlingen leren dat er mensen zijn benoemd of gekozen die gezag hebben of dragen op school, in de woonplaats en in het land</p> <p>Leerlingen leren dat er regels en afspraken gelden in ons land en welke rol verschillende mensen hebben bij het handhaven ervan</p> <p>Leerlingen leren het verschil tussen regels en afspraken, en de mogelijkheden en grenzen voor leerlingen om daar over mee te praten</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)</p> <p>Leerling panel, groepsregels, schoolafspraken, verkeer.</p>

<b>Bouwsteen 3: Democratische cultuur</b>
Leerlingen leren dat hun stem gehoord wordt en dat hun inbreng ertoe doet bij besluitvormingsprocessen in de klas. Zij ervaren dat de ander ook een stem heeft en ontdekken daarbij overeenkomsten en verschillen tussen mensen.
<p>Leerlingen leren om te gaan met hun wensen en hun opvattingen en leren zich hierover uit te spreken</p> <p>Leerlingen leren de gevoelens, wensen en opvattingen van anderen te herkennen</p> <p>Leerlingen leren te accepteren dat anderen iets anders willen, maar dat dit niet tot een conflict hoeft te leiden</p> <p>Leerlingen leren hun stem te gebruiken tijdens gezamenlijke besluitvormingsprocessen</p> <p>Leerlingen leren dat de ander ook een stem en mogelijk een ander gezichtspunt heeft; leren hier naar te luisteren en vragen te stellen om meer over de ander en zijn of haar gezichtspunt te weten te komen</p> <p>Leerlingen leren conflicten in de klas op een vreedzame manier op te lossen</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)</p> <p>Leerling panel, klassengesprek, stemmen, dilemma's bespreken, n.a.v. spiegel- en Bijbelverhalen, tijdens het spelen, kanjertraining, gymnastiek.</p>

<b>Bouwsteen 4: Identiteit</b>
Leerlingen ontdekken hun primaire en secundaire emoties, ambities, talenten en ontwikkelpunten. Ze raken bewust van identiteitsvormingsaspecten en reflecteren op tradities, vieringen en rituelen.
<p>Leerlingen leren de eigen grenzen te herkennen, te benoemen en te bewaken (emotioneel, fysiek)</p> <p>Leerlingen leren woorden te geven aan wat ze denken, doen, willen en willen worden; leren dat hun taal of talen deel uitmaken van wie zij zijn</p> <p>Leerlingen leren te benoemen wat ze al kunnen en wat nog niet; wat ze leuk vinden om te doen</p> <p>Leerlingen leren hun primaire emoties te herkennen, benoemen en ermee om te gaan</p> <p>Leerlingen leren over zichzelf te praten in termen van toen, nu en later, hier en daar (bijvoorbeeld: "toen was ik ... nu ben ik, later wil ik..."; "hier ben ik/ doe ik ... daar ben ik/ doe ik")</p> <p>Leerlingen leren te benoemen wat bij hen thuis belangrijke tradities, vieringen en rituelen zijn</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)</p> <p>Dit ben ik - spreekbeurt, kennismakingsspelen tijdens de gouden weken, talentenmiddagen, kringgesprek. Plusbus.</p>
<p>Wat moet nog worden toegevoegd aan ons aanbod?</p> <p>Klusbus.</p>

<b>Bouwsteen 5: Diversiteit</b>
Leerlingen leren woorden te geven aan wat de ander doet en wil, en ontdekken daarin overeenkomsten en verschillen. Ze leren onderlinge conflicten vreedzaam op te lossen. Ze maken kennis met levensbeschouwelijke stromingen.
<p>Leerlingen leren de primaire emoties met de bijbehorende lichaamstaal van een ander te herkennen en benoemen</p> <p>Leerlingen leren de grenzen (emotioneel en fysiek) van de ander te herkennen en daar rekening mee te houden</p> <p>Leerlingen leren fysieke kenmerken van zichzelf te benoemen en te vergelijken met de ander</p> <p>Leerlingen leren over vriendschap en verliefdheid</p> <p>Leerlingen leren de eigen gezinssituatie en de thuiscultuur te vergelijken met die van een ander</p> <p>Leerlingen leren woorden te geven aan wat de ander doet en wil en daarin overeenkomsten en verschillen te ontdekken</p> <p>Leerlingen leren samen en/of met hulp van anderen onderlinge conflicten vreedzaam op te lossen</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)</p> <p>Kanjertraining, educatieve programma's zoals huisje boompje beestje, godsdienst, gymnastiek, buiten spelen.</p>

<b>Bouwsteen 6: Solidariteit</b>
Leerlingen ontwikkelen manieren om de eigen belangen en die van van anderen te behartigen; alsmede uitsluiting, onrechtvaardigheid, discriminatie en ongelijke behandeling te herkennen en benoemen.
<p>Leerlingen leren eenvoudige taken en problemen uit te voeren of op te lossen met respect voor de afspraken die onderling gemaakt zijn</p> <p>Leerlingen leren te benoemen wat ze zelf nodig hebben; te zien wat anderen nodig hebben en wat dat betekent voor hun eigen handelen</p> <p>Leerlingen leren in concrete situaties te herkennen en te benoemen wat ze eerlijk vinden of oneerlijk, goed dan wel slecht, welke spanningen dit op kan leveren en wat dat kan betekenen voor hun handelen</p> <p>Leerlingen leren over in- en uitsluiting en pesten in de klas</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)</p> <p>Klassengesprek.</p>

<b>Bouwsteen 7: Digitaal samenleven</b>
Leerlingen leren over de effecten van de online wereld op hun identiteit, persoonlijke (online) leven en op de publieke sfeer. Ze leren kritisch en creatief denken over media-inhouden en -processen en daar ook naar handelen.
<p>Leerlingen leren verschillende vormen van (media)boodschappen te (her)kennen</p> <p>Leerlingen leren verschillende functies, primaire doelstellingen en de reikwijdte van media te herkennen</p> <p>Leerlingen leren hun eigen mediagebruik (type, duur, frequentie) te onderzoeken</p> <p>Leerlingen leren over de invloed van mediaboodschappen op hun leefwereld</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)</p> <p>IPad op een andere manier gebruiken dan Snappet, hoe omgaan met zoekmachines, online games, reclames bij YouTube. Kahoot.</p>
<p>Wat moet nog worden toegevoegd aan ons aanbod?</p> <p>IPads groepen 3.</p> <p>Kennis vergroten bij leerkrachten.</p>

<p><b>Bouwsteen 8: Duurzaamheid</b></p>					
<p>Leerlingen leren in duurzaamheidskwesities over verschillende waarden en belangen en de gevolgen daarvan voor de leefomgeving, nu en later. Ze leren duurzame keuzes te herkennen en te reflecteren op hun eigen gedrag.</p>					
<p>Sustainable Development Goals of Global Goals</p>					
<p>Leerlingen leren duurzame keuzes en gedrag te herkennen aan voorbeelden uit de eigen omgeving</p>					
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)                  Huisje boompje beestje, zuinig omgaan met materiaal, Groen Doen, Natuniek, goede doelen acties, de dag van vandaag (website), jeugdjournaal, ontbijttasjes.</p>					
<p>Wat moet nog worden toegevoegd aan ons aanbod?</p>					

<p><b>Bouwsteen 9: Globalisering</b></p>					
<p>Leerlingen verkennen hoe zichzelf, klasgenoten en andere mensen in Nederland verbonden zijn met andere delen van wereld en leren over internationale samenwerking.</p>					
<p>Leerlingen leren over manieren waarop zij en klasgenoten verbonden zijn met mensen uit andere delen van de wereld</p>					
<p>Leerlingen leren gewoonten en gebruiken van henzelf en van klasgenoten te herkennen als komend uit verschillende streken en/of tradities</p>					
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)                  Goede doelen acties, aardrijkskunde, jeugdjournaal, Kidsweek.</p>					
<p> </p>					



<b>Bouwsteen 10: Technologisch burgerschap</b>
Technologisch burgerschap is de verzameling van plichten en rechten die het mogelijk maken dat mensen profiteren van de voordelen van technologie en hen beschermen tegen de risico's daarvan. Leerlingen leren over de invloed van technologische ontwikkelingen op henzelf en hun leefomgeving. Ze leren ethische kwesties te herkennen en gaan in gesprek over verschillende perspectieven, die ze zelf kunnen innemen.
<p>Leerlingen leren verschillende toepassingen van technologie in het dagelijkse leven te herkennen</p> <p>Leerlingen leren over de invloed van technologie op henzelf en op de eigen leefomgeving</p> <p>Leerlingen leren veranderingen te verkennen die technologische ontwikkelingen teweeg kunnen brengen in hun eigen leefomgeving, nu en straks</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)</p> <p>Techniektorens, natuniek, IPad, AVG.</p>

<b>Bouwsteen 11: Denk- en handelwijzen</b>
Leerlingen leren kritisch denken en handelen, empathische vermogens, ethisch redeneren en communiceren. Deze denk- en handelwijzen worden toegepast in samenhang met de inhoud van de overige bouwstenen.
<p>Leerlingen leren zich onder begeleiding te houden aan regels van gesprek en uitwisseling, waaronder actief luisteren en vragen stellen</p> <p>Leerlingen leren verschillende manieren om in kleine groepen of met de klas te overleggen; hoe je eenvoudige conflicten kunt voorkomen en een aantal mogelijkheden om ontstane conflicten op te lossen</p> <p>Leerlingen leren eenvoudige taken en problemen zelfstandig en in overleg uit te voeren en op te lossen met inachtneming van de geldende afspraken</p> <p>Leerlingen leren gericht vragen te stellen over vanzelfsprekendheden die zij binnen en buiten school tegenkomen, onder begeleiding eenvoudige onderzoeksvragen op te stellen en een eenvoudig onderzoek uit te voeren</p> <p>Leerlingen leren zich met hulp gericht uit te spreken over de wereld die zij waarnemen. Zij kunnen eenvoudige verbanden leggen tussen verschillende gebeurtenissen en ontwikkelingen</p> <p>Leerlingen leren primaire emoties bij zichzelf te herkennen, te benoemen en ermee om te gaan; zij leren de primaire emoties met de bijbehorende lichaamstaal van een ander te herkennen en te benoemen</p> <p>Leerlingen leren anderen waar te nemen als mensen met eigen gevoelens en gedachten, daar uitdrukking aan te geven en er rekening mee te houden</p> <p>Leerlingen leren in concrete situaties ethische dimensies te herkennen en te benoemen en hun handelen hier zo mogelijk op af te stemmen</p> <p>Leerlingen leren het eigen belang en dat van anderen in te zien en te verwoorden; te respecteren wat anderen nodig hebben om in hun behoeften te voorzien; regels te accepteren en te bewaken</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)</p> <p>Kringgesprek, Kanjertraining, Trefwoord.</p>

### 5.3 De 11 bouwstenen in de schoolpraktijk bovenbouw

#### Burgerschap volgens de 11 bouwstenen.

<https://www.curriculum.nu/voorstellen/burgerschap/>

#### Bovenbouw

<b>Bouwsteen 1: Vrijheid en gelijkheid</b>
Leerlingen leren van, door en over de waarden van de democratische rechtsstaat. Dit begint met regels/afspraken in de eigen leefomgeving en breidt uit naar de publieke ruimte en samenleving.
<p>Leerlingen leren over de basiswaarden vrijheid, gelijkheid en solidariteit van de democratische rechtsstaat</p> <p>Leerlingen leren over grondrechten, mensenrechten en kinderrechten en het belang ervan; dat iedereen gelijke rechten heeft die universeel zijn en onlosmakelijk met elkaar verbonden</p> <p>Leerlingen leren dat de rechtsstaat kaders biedt voor rechten en vrijheden en bescherming tegen willekeur en machtsmisbruik</p> <p>Leerlingen leren over de waarborging van en het respect voor die rechten hier en daar</p> <p>Leerlingen leren over het belang van regels en afspraken thuis en op school en deze te vergelijken met die in de publieke ruimte</p> <p>Leerlingen leren waarom zij vrijheid hebben in het maken van keuzes, rekening houdend met de keuzes van medeleerlingen en de geldende afspraken in de klas en omgeving</p> <p>Leerlingen leren hoe de basiswaarden tot uiting komen of kunnen komen in de eigen klas- en schoolcontext en in de omgeving</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)</p> <p>Trefwoord dagelijks, Kanjertraining wekelijks, tijdens reguliere pauzes, bewegingsonderwijs en de gouden- en zilveren weken.</p>
<p>Wat moet nog worden toegevoegd aan ons aanbod?</p> <p>Onderzoeken vervanging Kanjertraining</p>

<b>Bouwsteen 2: Macht en inspraak</b>
Leerlingen leren manieren waarop ze besluitvormingsprocessen op vreedzame wijze kunnen beïnvloeden. Ze maken kennis met macht en gezag en de wijze waarop dit georganiseerd is op verschillende niveaus.
<p>Leerlingen leren over gezagsdragers en politieke instituties in Nederland, Europa en de wereld</p> <p>Leerlingen leren over de totstandkoming en handhaving van regels in Nederland en Europa</p> <p>Leerlingen leren over de werking van ons politieke bestel</p> <p>Leerlingen leren wat de buitenwerkingstelling van de rechtsstaat kan betekenen, uitgelegd aan de hand van de Duitse bezetting en de Holocaust</p> <p>Leerlingen leren over verschillende visies op vrijheid, gelijkheid en solidariteit</p> <p>Leerlingen leren over rollen van en verhoudingen tussen mensen op school, in de buurt en in het land</p> <p>Leerlingen leren manieren waarop ze besluitvormingsprocessen op vreedzame wijze kunnen</p> <p>Leerlingen leren beïnvloeden en hoe ze daar verantwoordelijkheid voor kunnen nemen</p> <p>Leerlingen leren over manieren om op school of in de eigen omgeving macht te organiseren en uit te oefenen</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)</p> <p>Wekelijks binnen de zaakvakken, Trefwoord dagelijks en jeugdjournaal dagelijks</p>
<p>Wat moet nog worden toegevoegd aan ons aanbod?</p> <p>Dit onderwerp meer praktisch aanbieden in de vorm van excursies en/of projecten,</p>

<b>Bouwsteen 3: Democratische cultuur</b>
Leerlingen leren dat hun stem gehoord wordt en dat hun inbreng ertoe doet bij besluitvormingsprocessen in de klas. Zij ervaren dat de ander ook een stem heeft en ontdekken daarbij overeenkomsten en verschillen tussen mensen.
<p>Leerlingen leren dat het meepraten over zaken die hen aangaan een (kinder)recht is</p> <p>Leerlingen leren hun mening te verwoorden en daar eenvoudige argumenten voor te geven</p> <p>Leerlingen leren in de context van de klas te proberen anderen van hun mening te overtuigen</p> <p>Leerlingen leren de mening van anderen in eigen woorden samen te vatten</p> <p>Leerlingen leren hun eigen mening bij te stellen op basis van nieuwe inzichten</p> <p>Leerlingen leren hun stem te gebruiken tijdens besluitvormingsprocessen in de klas-en schoolcontext en daarbij ruimte te maken voor de mening van alle leerlingen</p> <p>Leerlingen leren er rekening mee te houden dat hun mening of uitlatingen emoties teweeg kunnen brengen bij anderen</p> <p>Leerlingen leren dat mensen over onderwerpen verschillend kunnen denken; dat die verschillen soms wel, soms niet overbrugd kunnen worden, en soms ook tot spanningen en conflicten leiden</p> <p>Leerlingen leren conflicten in de directe omgeving op een vreedzame manier op te lossen, maar ook accepteren dat conflicten kunnen blijven bestaan</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)</p> <p>Jeugdjournaal met bijbehorende stellingen dagelijks en 3 maal per schooljaar het leerlingenpanel</p>
<p>Wat moet nog worden toegevoegd aan ons aanbod?</p> <p>Meer praktisch d.m.v. trainingen</p>

<b>Bouwsteen 4: Identiteit</b>
Leerlingen ontdekken hun primaire en secundaire emoties, ambities, talenten en ontwikkelpunten. Ze raken bewust van identiteitsvormingsaspecten en reflecteren op tradities, vieringen en rituelen.
<p>Leerlingen leren de eigen grenzen te herkennen, te benoemen en actief te bewaken (emotioneel, fysiek en seksueel)</p> <p>Leerlingen leren te duiden wat ze denken, doen, willen en willen worden, en daar gepast naar handelen</p> <p>Leerlingen leren hun primaire en secundaire emoties te herkennen, te benoemen en hier bewust mee omgaan</p> <p>Leerlingen leren te benoemen wat ze al goed kunnen en wat ze nog beter onder de knie willen krijgen, ook in het licht van het onderwijs dat ze na de basisschool willen volgen</p> <p>Leerlingen leren uit te drukken met welke groep(en) in cultuur en samenleving ze zich verbonden voelen en welke betekenis symbolen en rituelen voor hen hebben</p> <p>Leerlingen leren enkele verschillende aspecten waardoor hun identiteit mede gevormd is bewust waar te nemen: gender, gezin, sociaaleconomische achtergrond, levensbeschouwing, religie en cultuur</p> <p>Leerlingen leren te reflecteren op de mate waarin hun identiteit mede gevormd is en beïnvloed wordt door leeftijdgenoten, groepsidentiteiten, (sociale) media, maar ook door persoonlijke mogelijkheden en beperkingen</p> <p>Leerlingen leren na te denken over schoonheidsidealen, gender, seksualiteit, etniciteit en (on)gelijkheid zoals die gerepresenteerd worden in/op (sociale) media, en welke invloed die beelden op hen hebben</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)</p> <p>Trefwoord, Kanjertraining, jeugdjournaal, week van de mediawijsheid voor groep 7 &amp; 8, Hackshield vanuit de gemeente en tijdens vieringen</p>
<p>Wat moet nog worden toegevoegd aan ons aanbod?</p> <p>Folder via de schoolarts van de GGD over seksuele ontwikkeling en verandering van het lichaam. Mee doen aan de week van de Lentekriebels</p>

<b>Bouwsteen 5: Diversiteit</b>
Leerlingen leren woorden te geven aan wat de ander doet en wil en ontdekken daarin overeenkomsten en verschillen. Ze leren onderlinge conflicten vreedzaam op te lossen. Ze maken kennis met levensbeschouwelijke stromingen.
<p>Leerlingen leren hoofdzaken over religieuze en levensbeschouwelijke stromingen en culturele tradities en gebruiken die in onze diverse samenleving een rol spelen</p> <p>Leerlingen leren over seksualiteit, verschillende seksuele oriëntaties en expressies van gender</p> <p>Leerlingen leren de grenzen (emotioneel, fysiek en seksueel) van anderen herkennen en daar rekening mee te houden</p> <p>Leerlingen leren de secundaire emoties van de ander te herkennen en te benoemen en te anticiperen op reacties van anderen op het eigen handelen</p> <p>Leerlingen leren uit te wisselen over wat gedeelde en verschillende waarden, overtuigingen, idealen en toekomstverwachtingen zijn</p> <p>Leerlingen leren overeenkomsten en verschillen tussen mensen te herkennen, te benoemen, en in aanzet te verklaren</p> <p>Leerlingen leren hoe groepsgedrag en (sociale) media de houdingen en het gedrag van klasgenoten mede kunnen verklaren</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)</p> <p>Trefwoord, Kanjertraining, jeugdjournaal, Natuniek, week van de mediawijsheid en Hackshield</p>
Wat moet nog worden toegevoegd aan ons aanbod?

<b>Bouwsteen 6: Solidariteit</b>
Leerlingen ontwikkelen manieren om de eigen en de belangen van anderen te behartigen; alsmede uitsluiting, onrechtvaardigheid, discriminatie en ongelijke behandeling te herkennen en benoemen.
<p>Leerlingen leren taken uit te voeren of problemen op te lossen met respect voor de afspraken die onderling gemaakt zijn</p> <p>Leerlingen leren doelen te stellen en werkwijzen te bepalen voor werk dat je alleen of samen doet</p> <p>Leerlingen leren manieren om voor hun eigen belangen en die van de groep op te komen</p> <p>Leerlingen leren manieren om voor concrete anderen hier én elders op te komen: dat kind in die omstandigheid</p> <p>Leerlingen leren voorbeelden van uitsluiting, onrechtvaardigheid, discriminatie en ongelijke behandeling in de eigen omgeving en in het land te herkennen en te benoemen</p> <p>Leerlingen leren manieren om kwesties rond solidariteit op school of in de omgeving te onderzoeken, deze aan te kaarten en daar zo mogelijk gevolg aan te geven</p> <p>Leerlingen leren na te denken over de rollen die de overheid, middenveld en burgers kunnen spelen bij het bevorderen van solidariteit en rechtvaardigheid</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)</p> <p>Trefwoord dagelijks, Kanjertraining eens per week, jeugdjournaal dagelijks, tijdens coöperatieve werkvormen en gesprekken in de groep bijvoorbeeld tijdens een taalles</p>
Wat moet nog worden toegevoegd aan ons aanbod?
Blijf gebruik maken of ga nog meer gebruik maken van coöperatieve werkvormen in de groepen

<b>Bouwsteen 7: Digitaal samenleven</b>
Leerlingen leren over de effecten van de online wereld op hun identiteit, persoonlijke (online) leven en op de publieke sfeer. Ze leren kritisch en creatief denken over media-inhouden en -processen en daar ook naar handelen.
Leerlingen leren dat bij digitaal communiceren ook omgangsregels gelden en kunnen deze toepassen Leerlingen leren hun eigen mediagebruik te onderzoeken, zich bewust te worden van de gevolgen en van de ethische aspecten hiervan Leerlingen leren de betrouwbaarheid van digitale informatiebronnen te onderzoeken en de verschillen tussen betrouwbare en niet-betrouwbare informatiebronnen te benoemen Leerlingen leren de gevolgen van digitaal communiceren en discussiëren voor henzelf en voor anderen te onderzoeken Leerlingen leren over verschillende vormen van media(boodschappen), de toegang daartoe en hun invloed op hun eigen leefstijl en die van anderen Leerlingen leren zorg te dragen voor eigen digitale veiligheid en die van anderen
<b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang) Week van de mediawijsheid groep 7 & 8, Hackshield, groepsgesprekken, zaakvakken (fakenews), geen gebruik telefoons en toezicht iPad gebruik
Wat moet nog worden toegevoegd aan ons aanbod? Internetfilter en meer toezicht iPad gebruik

**Bouwsteen 8: Duurzaamheid**

Leerlingen leren in duurzaamheidskwesities over verschillende waarden en belangen en de gevolgen daarvan voor de leefomgeving, nu en later. Ze leren duurzame keuzes te herkennen en te reflecteren op hun eigen gedrag.



**Sustainable Development Goals of Global Goals**

Leerlingen leren de betekenis van de begrippen People, Planet, Prosperity (PPP) aan de hand van voorbeelden te herkennen en te beschrijven [https://nl.wikipedia.org/wiki/People\\_Planet\\_Profit](https://nl.wikipedia.org/wiki/People_Planet_Profit)

Leerlingen leren welke spanningen er zijn tussen de waarden en belangen die aan People, Planet, Prosperity verbonden zijn, en de invloed van die spanningen op de leefomgeving, dichtbij en veraf, nu en later

Leerlingen leren na te denken over de mate waarin jij samen met anderen keuze hebt in vragen rond duurzaamheid

Leerlingen leren kritisch na te denken over hun eigen gedrag en keuzes van anderen en het effect daarvan op de leefomgeving, dichtbij en veraf, nu en later

Leerlingen leren na te denken over mogelijke oplossingen voor duurzaamheidsvraagstukken, eventueel met gebruikmaking van de sustainable development goals (SDG)' of andere duurzaamheidsdoelstellingen

**Praktijk:** (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)

Batterijactie jaarlijks, Goede doelen, papiercontainer, gastlessen GroenDoen en gesprekken in de groep.

Wat moet nog worden toegevoegd aan ons aanbod?

Himmeldei, afval scheiden en aandacht voor verpakkingsmateriaal bij leerlingen (geen pakjes maar bekers bijvoorbeeld)

<b>Bouwsteen 9: Globalisering</b>
Leerlingen verkennen hoe zijzelf, klasgenoten en andere mensen in Nederland verbonden zijn met andere delen van wereld en leren over internationale samenwerking.
<p>Leerlingen leren over het Nederlands lidmaatschap van verschillende internationale organisaties</p> <p>Leerlingen leren over internationale ondernemingen en organisaties in relatie tot nationale en internationale wetgeving</p> <p>Leerlingen leren over verschillende manieren waarop ze verbonden zijn met mensen uit andere delen van de wereld: productie, consumptie, ecologie, cultuur, media en migratie</p> <p>Leerlingen leren te onderzoeken wat de beschikbaarheid van producten uit de hele wereld en de bereikbaarheid van andere werelddelen voor hen betekent; wat het voor anderen kan betekenen voor wie die beschikbaarheid en bereikbaarheid niet vanzelfsprekend zijn</p> <p>Leerlingen leren een mening te vormen over en zo mogelijk te handelen op enkele morele of ethische vraagstukken die met globalisering samenhangen</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)</p> <p>Greij of the day in een aantal groepen dagelijks, klokhuis, zaakvakken, jeugdjournaal, Trefwoord en diverse groepsgesprekken</p>
Wat moet nog worden toegevoegd aan ons aanbod?

<b>Bouwsteen 10: Technologisch burgerschap</b>
Technologisch burgerschap is de verzameling van plichten en rechten die het mogelijk maken dat mensen profiteren van de voordelen van technologie en hen beschermen tegen de risico's daarvan. Leerlingen leren over de invloed van technologische ontwikkelingen op henzelf en hun leefomgeving. Ze leren ethische kwesties te herkennen en gaan in gesprek over verschillende perspectieven, die ze zelf kunnen innemen.
<p>Leerlingen leren verschillende toepassingen van technologie in het dagelijkse leven en in de samenleving onderzoeken</p> <p>Leerlingen leren over de invloed van technologische ontwikkelingen op hun dagelijks leven, het eigen gedrag en de mogelijkheid tot vrije keuzes</p> <p>Leerlingen leren (on)gewenste invloeden en (on)bedoelde effecten van technologie in de eigen omgeving te onderzoeken en daarover in dialoog te gaan</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)</p> <p>Wekelijks Natuniek, minimaal 4 keer per schooljaar een workshop van Technolab, activiteiten vanuit NME GroenDoen, programeer materialen en de techniektorens</p>
<p>Wat moet nog worden toegevoegd aan ons aanbod?</p> <p>Nog meer techniek toevoegen door ook meer gebruik te gaan maken van de techniektorens.</p>

<b>Bouwsteen 11: Denk- en handelwijzen</b>
<p>Leerlingen leren kritisch denken en handelen, empathische vermogens, ethisch redeneren en communiceren. Deze denk- en handelwijzen worden toegepast in samenhang met de inhoud van de overige bouwstenen.</p>
<p>Leerlingen leren zich in een aantal verschillende communicatieve situaties zoals kringgesprek, vergadering en dialoog te houden aan regels van gespreksvoering; gericht vragen te stellen, hun mening te verwoorden en te reageren op standpunten en inzichten van anderen</p> <p>Leerlingen leren hoe zij in conflictsituaties in de eigen omgeving (mee) kunnen werken aan een oplossing; manieren hoe ze als klas of als groep kunnen overleggen en daarbij te luisteren naar de opvattingen van allen</p> <p>Leerlingen leren voor zichzelf en samen doelen te stellen en werkwijzen te bepalen; handelingsopties te onderzoeken, daar keuzes in te maken en daar zo mogelijk gevolg aan te geven</p> <p>Leerlingen leren gericht soorten vragen te stellen over vanzelfsprekendheden in de directe omgeving; eenvoudige verbanden te leggen en overeenkomsten en verschillen te duiden. In aanzet te benoemen wat de herkomst van hun overtuigingen is</p> <p>Leerlingen leren begrijpelijke argumenten te geven voor hun meningen of overtuigingen en verbanden te leggen tussen hun eigen overtuigingen en die van anderen</p> <p>Leerlingen leren primaire en secundaire emoties bij zichzelf en bij anderen te herkennen, te benoemen; zij leren zich in te leven in een ander en gaan hier bewust mee om</p> <p>Leerlingen leren het perspectief van concrete anderen in een gegeven context te herkennen en te beschrijven (hoe zou dat kind daar, in die omstandigheden, zich ...); te anticiperen op wat hun gedrag of uitlatingen teweeg kunnen brengen bij een ander</p> <p>Leerlingen leren ethische dimensies te herkennen in concrete situaties en in leercontexten; handelingsopties te overwegen, consequenties van keuzes af te wegen en het handelen hier zo mogelijk op af te stemmen</p> <p>Leerlingen leren over wederkerigheid van belangen; hoe ze de belangen van zichzelf, van concrete anderen en van de groep kunnen behartigen; hoe ze het recht van anderen om binnen geldende normen in hun behoeften te voorzien kunnen respecteren, bevorderen of bevechten</p>
<p><b>Praktijk:</b> (welk vak, project, tijdstip, hoe lang)</p> <p>Trefwoord, Kanjertraining en diverse groepsgesprekken.</p>
<p>Wat moet nog worden toegevoegd aan ons aanbod?</p> <p>Het nagesprek bij Trefwoord uitbreiden door dieper op het onderwerp in te gaan.</p>



## **6 Kwaliteitscultuur**

### **6.1 Cultuur en structuur**

Onze school heeft een visie en doelen vastgesteld voor goed burgerschapsonderwijs. Vanzelfsprekend is het noodzakelijk dat de leraren de doelen realiseren. Dat gaat niet vanzelf. Daarom hebben wij een kwaliteitscultuur en – structuur ingericht die ondersteunend is aan het burgerschapsonderwijs. De schoolleiding zorgt ervoor, dat de visie en de doelen bekend zijn, en dat de leraren gestalte kunnen geven aan de doelen. Ons team werkt planmatig samen om op een correcte wijze vorm te geven aan burgerschapsonderwijs. Waar nodig en mogelijk betrekken wij externe deskundigen, ouders en/of leerlingen bij onze gezamenlijke leer- en verbeteractiviteiten.

### **6.2 Personeelsbeleid**

Het thema Burgerschap is een wezenlijk onderdeel van ons personeelsbeleid. Burgerschap is een thema bij alle onderdelen van de gesprekkencyclus. De leraren evalueren jaarlijks of ze voldoende in staat zijn om goed burgerschapsonderwijs te verzorgen. Ze stellen –in samenspraak met collega’s- actiepunten vast gericht op het verbeteren van hun lesgeven in burgerschap. Tenslotte is het geven van burgerschapsonderwijs een thema bij de observaties en de ontwikkel- en beoordelingsgesprekken.

## 7 Zorg voor kwaliteit

### 7.1 Algemeen

Op onze school streven we ernaar om kwalitatief goed burgerschapsonderwijs te verzorgen. Onze uitgangspunten zijn:

- Ons burgerschapsonderwijs voldoet aan wettelijke eisen
- Ons burgerschapsonderwijs sluit aan bij de verwachtingen van de samenleving (zie het waarderingskader van de Inspectie van het Onderwijs)
- Ons burgerschapsonderwijs is doelgericht
- Wij zorgen ervoor dat er samenhang is in ons burgerschapsonderwijs
- Ons burgerschapsonderwijs sluit aan bij de behoeften van de leerlingen
- Ons burgerschapsonderwijs sluit aan bij wat wij zelf belangrijk vinden
- Ons burgerschapsonderwijs sluit aan bij onze visie
- Ons burgerschapsonderwijs sluit aan bij onze mens- en maatschappijvisie

### 7.2 Kwaliteitszorg

Onder kwaliteitszorg verstaan we het vaststellen en realiseren van onze doelen, het meten of onze doelen in voldoende mate zijn bereikt en tenslotte het borgen of verbeteren van onze kwaliteit. In dit document hebben we onze missie, onze visie en onze doelen voor burgerschap vastgesteld. In de 11 bouwstenen is de uitwerking en concrete doelen van ons burgerschapsonderwijs terug te lezen. Om de kwaliteit van ons burgerschapsonderwijs te meten beschikken we over een aantal vragenlijsten. We meten de kwaliteit van ons burgerschapsonderwijs op de volgende wijze:

- Vragenlijst Burgerschap leerlingen (2 x per vier jaar)
- Sociale ontwikkeling (jaarlijks via Zien en WMK vragenlijst Veiligheid)
- Quickscan voor leerkrachten (1 x per 4 jaar)
- Invullen van de basiskwaliteit (jaarlijks)

Op basis van de uitslagen stellen we actiepunten vast. De gekozen actiepunten worden opgenomen in een projectplan (werkgroep), in het jaarplan of in het schoolplan.

## 8 Taakverdeling

### 8.1 Organisatie (wie doet wat)

Het realiseren van burgerschapsonderwijs vraagt veel van ons team en daarom om een heldere taakverdeling. De onderstaande tabel geeft een overzicht van wie doet wat en wanneer. De werkgroep Burgerschap is de eigenaar van het activiteitenoverzicht. Ze zorgt ervoor dat de taken tijdig en naar behoren worden uitgevoerd.

Wat	Wie	Wanneer
Afname vragenlijst Burgerschap (1 x per 2 jaar)	Directeur	April
Dialogoog met bestuur en MR	Directeur	Mei
Burgerschap en jaarplan	Directeur	Juli
Burgerschap en schoolgids	Directeur	Juli
Vaststellen van maatschappelijke vraagstukken	Werkgroep	Juni
Redigeren van het beleidsstuk (1 x per jaar)	Werkgroep	Juni
Invullen van het curriculum	Leraren	Cursusjaar
Evaluatie Burgerschap	Werkgroep en Team	Juni
Evaluatie Burgerschap	Werkgroe	